

Barnet som forsvant

Å holde fast ved det freudianske barnet er i dag viktigere enn noensinne

TEKST

Per Are Løkke

PUBLISERT 5. november 2014

PSY
KOL
OGI

Barn lever i dag med mange paradokser. De blir innviet i frihetens evangelium, men blir passet på hele tiden. De blir allerede i en alder av 8 måneder tillagt evnen til å tåle lange og daglige adskillelser fra mor og far, samtidig som de på andre områder overbeskyttes mot opplevelser av smerte og ensomhet. De får tidlig høre om viktigheten av å bli seg selv, men møter også like tidlig kravet om å være lydige og flinke. Samfunnet proklamerer at barnets behov settes i sentrum, samtidig som deres språk, leken, får mindre og mindre plass. Foreldrenes ambisjoner, mediens drømmefabrikk og samfunnets styringsformer innfører nye krav og uoppnåelige idealer. Barn og ungdom begynner å knele av utslitthet, overbelastninger og symptomer.

Psykiater Finn Skårderud uttaler i et intervju i Morgenbladet i august at deler av psykologfeltet går i feil retning. Vi tilbyr barna stadig mindre muligheter til å bli bekreftet som hele mennesker. I barnepsykiatrien har symptombehandlingen skjøvet til side det psykodynamiske perspektivet som arbeider med symptomene i relasjon til barnets livshistorie og indre verden.

Gjennom å lytte til barnet oppdaget Sigmund Freud at det huset en hittil uoppdaget og kompleks indre verden, styrt av ubevisste krefter, seksualitet, fantasier og følelser. Mange sentrale skikkelser har båret stafettpinnen videre etter Freud, og belyst stadig nye kontinenter ved barnets væren. Å holde fast ved det freudianske barnet ser i dag ut til å være viktigere enn noensinne. Det handler om å holde fast ved vår individualitets mangfoldige eksistens. I dette essayet følger ti påminnelser om det mangesidige ved det freudianske barnet, i møte med nye tendenser i barnepsykiatrien og tidsånden for øvrig. Kanskje er dette også et påbegynt sorgarbeid over et barn som holder på å forsvinne.

1. Familiesystemet og individet

Den finske psykoanalytikeren Martti Siirala kalte den verden barnet fødes inn i og vokser opp i, for «menneskets første mottakelsesreligion». Denne mottagelsesverdenen representerer et symbolsk landskap med en særegen kombinasjon av kjennetegn, så som: familiemedlemmenes personligheter, familiemyter, oppdragelsesfilosofi, selvfremstillinger, tro, meninger, ritualer, verdier, måter å løse konflikter på, transgenerasjonelle lidelser og så videre. Hvert barn ankommer verden med et register av biopsykologiske potensialer som i møtet med den første mottagelsesverden og senere den større verden bygger opp en unik personlighet selektert ut fra en ufattelig mengde forskjellige inntrykk. Hvert barn er slik forankret i en konkret kontekst innenfor en større symbolsk vev, der erfaringen med det første mottakelsesrommet, familien, har en sentral rolle. Barnet tildeles spesifikke plasser i familiens særegne drama, og former sin personlighet som et svar på bevisste og ubevisste inntrykk det er rammet av.

I dag ser vi en tendens til at barnet ikke lenger blir forstått i relasjon til sin familie. Den belgiske psykoanalytikeren Paul Verhaeghe fremhever at dagens behandlingsmetoder for barn arbeider påfallende mindre med familiesystemet. Foreldrene opplæres isteden til å følge manualer og instruksjoner. Vi får psykoedukasjon fremfor familierapi. De biomedisinske, genetiske, kognitive og nevroaffektive forklaringsmodellene legger også et slør over det komplekse samspillet mellom barnet og dets mottagelsesverden. Barnet blir forstått som en isolert enhet med spesifikke funksjoner og dysfunksjoner som kan læres eller avlæres. Det opplagte perspektivet: å se barnet som et symptom eller en delegat for en patologi i familie eller et samfunn virker allerede gammeldags.

2. Symbolene og målrettingen

Alle barn vokser inn i symbolske og relasjonelle nettverk. Som et symbolsk individ er barnet født med erfaringsevne og har fra første dag en evne til å uttrykke dette med

lyder, bevegelser, kroppsspråk, mimikk, rytmer, og senere med bilder, fantasier, drømmer, ord, språk og handlinger og enda senere med tanker, ideer, teorier og kunstverk. Barnet lever i følge poeten Charles Baudelaire i «store symbolske skoger». Ved å lytte til «skogens sus» vil vi oppdage at hvert enkelt barn bærer med seg lag på lag med fortellinger, bilder, minner, arr og inskripsjoner fra livets viktige hendelser. Barnet er også relasjonelt. Allerede fra unnfangelsen er det fanget inn i et symbolsk nettverk gjennom foreldrenes første forestillinger om barnet. Det fødes med evnen til å inngå i mange typer relasjoner, og det forbinder seg straks i kjeder av forskjellige relasjonsscenarioer der begjær, følelser, kropp, fantasier og tanker er involvert. Tenk på moren som kommer til helsestasjonen med sitt sinte barn. Barnet minner om hennes rasende og krevende far, som hun alltid hadde unnveket og var redd for. Barnet er allerede fortolket inn i et komplekst drama som strekker seg over generasjoner.

I dag ser vi at symptomtenkningen og arbeidet med å mestre symptomer skyver til side det innviklede relasjonelle og symbolske arbeidet som Freud plasserte i sentrum av enhver terapi. Troen på å arbeide med barnets relasjoner og symboler virker synkende. Det er «den korteste veien» som gjelder. Det terapeutiske arbeidet med barn har blitt mer målrettet og knyttet til symptomreduksjon. De terapeutiske metodene er også preget av en imaginær tro på at det er mulig å reparere «delen», uten å se den i forhold til helheten.

3. Mangetydigheten og differensieringsmaskineriet

I den psykoanalytiske forståelsen lever barnet i et mangetydig intra- og intersubjektivt felt som ikke entydig lar seg bestemme. Feltet er kjennetegnet ved flere forhold. Forestillingen om at barnet har et ubevisst sjelsliv viser at barnet inneholder noe mer og annet enn det vi kan observere, ikke bare i dybden, men også i bredden. Det er i alle barn et dyp, et felt av krefter som virker i det skjulte og som tydeligst uttrykker seg i drømmens språk. Eller som en hviskende stemme fra et annet sted som forsøker å påkalle barnet og terapeuten. På det horisontale planet ser vi at barnet ikke bare er én, men flere, fylt av motsetninger og splittelser. For eksempel kan en datter være mors beste barn hjemme og en tyrann i barnehagen. Forestillingen om at barnet har en adskilt identitet, blir relativisert. Vi fødes inn i en intersubjektiv struktur, der følelser vandrer fra én til en annen, der vi projiserer uønskede deler av oss selv på andre, der vi føler den andres smerte, ja, til og med kan «sluke» og identifisere andres følelser, slik at vi til slutt oppfatter dem som våre egne.

«Det er betenkelig at et fag som arbeider med krigene i og mellom mennesker, formulerer språk som beveger seg mot det idylliserende»

Denne mangetydigheten problematiserer alle enkle forståelser av hva et barn er. Den viser at identitetspolitikken som følger med diagnosen tenkingen, står i fare for å gjøre vold på barnets mangfoldige og sammensatte natur. Diagnosen tenking er konkret og tar utgangspunkt i det målbare og gitte. Diagnose X må behandles med metode Y. Den viser også at differensieringsmaskineriet og testregimet i barnehager, skoler og området for psykisk helse raskt kan miste av syne det vesentlige ved barnet, som ennå er i sin tilblivelsesfase. Barnet blir sett gjennom kategorier for normalitet, og hvert minste avvik fremkaller et korps av dysfunksjonsspesialister med påfølgende tester, målinger og forbedringsprogram.

4. Stridigheten og idylliseringen

Barnet raser spontant når det ikke blir møtt som det ønsker, og foreldrene raser tilbake når barnet ikke hører. I samspillet mellom barnet og dets foreldre er det ikke slik at kreftene alltid samarbeider og forhandler. Partene står også stridige imot hverandre. Scenen er satt. Aggresjonen er allestedsnærværende i mennesket, mellom mennesker og mellom mennesker og samfunn. På stridens arena oppstår kriger, kamp, konflikt, vold, destruktivitet, hegemoni, makt, herredømme, vinnere, tapere, sår, traumer, underkastelse, hevn, straff, forsoning, reparasjon og balanse. Gjennom bildet av det stridige barnet ser vi at konflikt og kamp er en naturlig del av livet. Derfor trenger ethvert barn støtte til å bruke sin kraft. Å føre og bære sitt liv, å stå opp mot destruktive krefter, å løsrive seg fra avhengighetens strukturer, å markere grenser, å skrike ut om sår og krenkelser, å hevde et tydelig «nei» og «ja», krever tilgang til aggresjon. Kampen mellom destruktive og konstruktive krefter, mellom sannhet og løgn finnes i alle, og svært mange barn blir også skadet og såret i disse kampene.

Dagens symptomorienterte og positive barnpsykologi har en tendens til å overse de negative kreftenes iboende eksistens. Enten fokuset er rettet mot å bygge opp kompetansene, de gode tankene, de gode nevroaffektive forbindelsene eller den gode tilknytningen, kan man ofte få en sukkersøt følelse av benektelse. Det er betenkelig at et fag som arbeider med det negative, med krigene i og mellom mennesker, formulerer språk som beveger seg mot det idylliserende. Hvis destruktiviteten er et allestedsnærværende fenomen, trenger vi språk som kan bekrefte og romme det negative, uten straks å ha en oppskrift for hvordan dette skal transformeres til det positive.

5. Seksualiteten og trivialiseringen

Freud oppdaget barneseksualiteten. Freud hevdet at barnet var et åpent vesen i sitt utgangspunkt. Barnets seksualitet er igjen formet i et komplekst samspill av naturens instinkter, fantasier, relasjoner, traumer, kryssende identifiseringer, utviklingskonflikter, foreldrenes begjær og kulturelle forestillinger. Utviklingen av en kjønnsidentitet er slik en strabasiøs utviklingsvei for alle mennesker uansett begjærets retning. Det seksuelle barnet viser oss at seksualiteten ikke er entydig gitt som ren natur eller biologi. Den er heller ikke konstruert som kultur. Seksualiteten er imellom biologi og kultur. En drift og en trang som søker utløp, men også et uttrykk som henger

sammen med hele barnets personlighet, og med relasjonene og kulturen det er viklet inn i. Seksualiteten kan derfor heller ikke være et forklaringsprinsipp. Det er seksualiteten som trengs å forklares gjennom det nettverk av forbindelser som skaper den, og som den selv er med på å skape.

«Hver morgen våkner
mennesket med et stykke
original poesi som er blitt skapt i
deres eget mørkerom»

I dag synes fokuset på barneseksualiteten å være forsvunnet innenfor terapifeltet og også innenfor barneoppdragelsen. Det virker som om seksualiteten har blitt trivialisert og vrent ut i det åpne. Den har blitt tingliggjort som identitetspolitikk («liker du SM, bonding eller fetisj?»). Populærkulturen spiller igjen på denne nye åpenheten, og denne kulturen ser i dag ut til å være både seksualisert og pornografisert. Der barna tidligere fantaserte om hva som skjedde på soverommet til foreldrene, står foreldre i dag utenfor soverommet til barna og fantaserer om hva de ser på skjermene sine. Det freudianske barnet kan her minne oss om at fantasiene trenger et vern mot tingliggjøringen av seksualiteten. Samtidig trenger barnet også en bekreftelse på at seksualiteten alltid er innvevd i et gåtefylt nettverk av konstruktive og destruktive krefter; følelser, fantasier, drifter, traumer, ubevisste relasjonsscenarioer, tilknytningslengsler og kulturelle forestillinger.

6. Forestillingsevnen og målbarheten

Charles Baudelaire kaller imaginasjonen og den billedskapende virksomheten for evnenes dronning. Våre drømmer er kanskje det fremste vitnemål om dette. Hver morgen våkner mennesket med et stykke original poesi som er blitt skapt i deres eget mørkerom. På denne måten er barnet en poet ved livets begynnelse, en original billedskaper og regissør. Poesien er derfor kanskje også det privilegerte språket som best beskriver barnets egenart. En gutt uttrykker ensomhet ved å tegne sin familie som fire planeter som kretser langt unna hverandre i et galaktisk system. En annen tegner et lite tre som står alene i et landskap uten andre vekster. En tredje snakker sakte, tungt og rytmisk, for på denne måten å tromme ensomheten inn i andres kropp. Å være oppmerksom på det enkelte barnets unike uttrykk er den beste måten å bli kjent på. Generaliseringer bærer et stykke på vei, men ikke langt nok til å forstå og komme i kontakt med barnets særpreg.

Imaginasjonen virker å være en altfor diffus størrelse for vår tid. Som kjærligheten og hatet er den ikke målbar, og er kanskje også mer knyttet til fantasien enn til fornuften. Den kan ikke fanges inn og settes på formel i en naturvitenskapelig forskningsdesign. Derfor er det også i møte med spørsmålet om imaginasjonens betydning at en av de viktigste psykologfaglige diskusjonene foregår. Innenfor den freudianske tradisjonen settes evnen til å symbolisere og skape mening gjennom symbollek i sentrum av både

forståelse og behandling. Dette syntes å gå i en helt annen retning enn med de rasjonelle, målstyrte og pedagogorienterte manualene som implementeres i dagens barnepsykiatri. Vi ser den samme tendensen i samfunnet for øvrig. I oppdragelse, barnehage og skole blir fokuset på barnets lek, opplevelser og uttrykksmangfold underordnet fokuset på mestring og jakten på normalitetsadferd.

7. Sårbarheten og mestringsplikten

Betydningen av aggresjon, seksualitet og uttrykksevne blir fremhevet innenfor den freudianske tradisjonen, men samtidig har barnets utsatthet, sårbarhet og avhengighet alltid også stått i sentrum for denne forståelsen av barnet. Barnet er sårbart, uten medfødt evne til å plassere og forstå den ufattelige mengde stimuli det bombarderes med. Derfor er også barnet hjelpeløst prisgitt sine foreldre fra første dag. Det trenger omsorg og tanker for å utvikle seg og vokse opp. Det er også sårbart fordi det ikke finnes annen beskyttelse for krenkelser enn hos de som påfører barnet krenkelser. Barnets utsatte posisjon fordrer derfor en besinnelse mot alle forestillinger som overdriver barnets evne til mestring, kompetanseproduksjon og selvtilstrekkelighet.

Det er som om erfaringer av sårbarhet, avhengighet, hjelpeløshet og avmakt mer og mer blir assosiert med en type svakhet og passivitet som vår maniske mestringskultur skyr og forakter. Vi lever i en kultur som idealiserer aktivitet, produksjon og effektivitet. Dette ser også ut til å gjenspeile seg i barnepsykiatrien, hvor metoder som fremhever virksomhet, eksponering og øvelser, vinner frem. Den mottagelige terapeuten som lar barnet utfolde seg i et lekerom og venter på at «repetisjonene» og «overføringene» skal spille seg ut, har dårlige kår i dag. Kravet om målbare resultater legges på bordet før terapeuten og barnet har fått muligheten til å bli kjent, og før nye emosjonelle og symbolske landskap får mulighet til å vokse frem.

8. Den lange marsjen og utålmodigheten

Barnets vei fra fødsel og frem til terskelen av voksenlivet er en lang og kronglete vei fylt av mange prøvelser. Forfatteren Milan Kundera beskriver ungdom på terskelen til den voksne verden slik: «ungdommen har to mangler, de kjenner ikke seg selv og de kjenner ikke verden». Det viktige i barneoppdragelsen blir da å understøtte barnet, slik at det ved terskelen til det voksne livet er klart til å oppdage det fremmede i verden og seg selv. Psykoanalysen har bidratt med et enormt antall observasjonsposter som kan beskrive forskjellige typer stadier, aldersspesifikke utfordringer og universelle utviklingskonflikter som barnet møter på denne strabasiøse reisen mot å bli voksen. Implisitt i det freudianske synet på barnet ligger en dyp respekt, tålmodighet og undring på vegne av barnets vekst og modningsprosesser. Den terapeutiske holdning har vært preget av en avventende forsiktighet med å gripe inn i barnets utvikling med for mye styring, program, pedagogikk eller medisiner. Barnets modning og vekst foregår ikke bare innenfor det vurderende blikkets rekkevidde. Det foregår også i et usynlig landskap, nesten som et frø under jorden som venter på å bli befruktet, eller å bli vekket til live av et bestemt signal. Her ligger også en dyp tro på at det i alle barn

ligger store, ubrukne potensialer, og at alle i kraft av sin unike verden har noe helt eget å bidra med.

Den store utålmodigheten knyttet til å se vekstens resultater er i dag slående så vel innenfor barneoppdragelse som i barnehage, skole og psykisk helse. Den økonomiske tankegangen og kravet om å se raske resultater etablerer seg i alle sektorer i samfunnet. Den polske filosofen Peter Sloterdijk skriver at der samfunnet for kort tid tilbake kunne vente en hel generasjon (20 år) på å se resultater av økonomiske investeringer, kreves det i dag synlige resultater på noen få år. Dette investeringskravet ser ut til å styre flere og flere områder i vårt samfunn. Vi kan ikke lenger vente på at barnet skal modnes, vokse og utvikle seg i sitt eget tempo.

9. Lidelsen og mestringen

Det sier seg selv at barnet er dømt til å bli krenket og såret gjennom den lange marsjen frem til terskelen av voksenlivet. Barnet må løse universelle menneskelige utfordringer som å oppgi den privilegerte spedbarnsposisjonen, adskillelsen, etablering av kjønn og generasjonsforskjeller. I tillegg blir mange barn utsatt for traumer og tragedier på veien, og for å møte og bearbeide alt dette har barnet et lite utviklet psykisk apparat. Det vil derfor i alle barn oppstå lidelse. Og for å forsvare seg mot lidelsen oppstår forsvarsmekanismer og symptomer. Men fremfor alt dreier pinen, smerten og ubehaget seg om å være kontinuerlig på flukt fra lidelsen. Det er selve denne flukten og den samling av handlinger som utgjør flukten, som forårsaker smerten. Å behandle barnet vil derfor være å hjelpe det til å møte sine sårede, skadde eller hemmede konstellasjoner bak symptomer, fortrenninger og lagene med forsvarsoperasjoner. Dette er umulig hvis ikke barnet får hjelp til å dele sin historie med en annen som har tid og rom til å ta imot «det uutholdelige».

Mesteparten av dagens hjelp foregår ikke ved å se tilbake. Barnets kartlegges i forhold til «dagens fungering». Blikket festes fremover, og barna blir satt til å øve på sine dysfunksjoner. De engstelige skal møte sin angst, de deprimerte skal tenke positive tanker, og de søvnløse og rastløse får psykofarmaka. Psykopedagogiske metoder for å mestre symptomer implementeres i enhver kommune. Det er ikke lenger satt av tid til å oppdage konstellasjonene bak symptomene. Det er ikke lenger tid til å la den primære sårbarheten, avhengigheten eller raseriet komme til uttrykk. Det er ikke tid til å oppdage barns smerte over forskjellige former for omsorgssvikt, traumer og vold. Den romlige og avventende empatien har blitt erstattet med heiarop og et «yes» hver gang barnet mestrer.

10. Overføringen og standardiseringen

Foreldre overfører bevisste og ubevisste forventninger over på barnet. Barnet blir slik en del av den Andres begjær og er utlevert til å speile og forstå seg selv i denne forutsetning. Tanken om at barnet kan bli sett på egne premisser er derfor i en viss forstand en umulighet. Barnet kan ikke annet enn å forstå seg selv gjennom foreldrenes kroppslige, emosjonelle og kognitive nivåer av overføringer og tilbakemeldinger. En

mor fortalte at hun i datteren som ble født samme dag som hennes egen mor døde, så skinnet av øynene til moren. Slik vokser barn opp som substitutter, trøstere, fiender, klovner eller idealiserte forlengelser av foreldrenes begjær. Alle barn mottar overføringer fra foreldrene, og er overlatt til å reagere og oversette beskjedene de mottar; og samtidig la dem vokse inn i seg selv på en unik måte. Slik vil barnet bringe sine foreldres overføringer og sine unike svar på disse videre, lik et psykisk teater som beveger seg gjennom slektene. Freud brakte forståelsen av hvordan denne allmenne overføringsmekanismen virker inn i terapien. På kort tid vil barnet spille ut sitt psykiske teater og overføre det på terapeuten. Terapeuten trenger derfor ikke å bidra med manualer, strukturer eller pedagogiske programmer. Overføringen skaper selv den struktur som det skal arbeides med. Overføringen bringer terapeuten rett inn til kjernen av barnets problematikk.

Overføringens effektivitet er oversett i dagens evidensbaserte virkelighet. I mitt arbeid med barn bruker jeg plastelina. Jeg oppdaget at barna reagerte svært forskjellig på at jeg selv satt med en plastelinaklump i hånden som jeg beveget og klemte på. Her er noe eksempler:

1. Mistenksomhet: «Hva holder du på med – hvem er du?»
2. Verdiløshet: «Andre er flinke, ikke jeg.»
3. Savn: «Endelig noen som er sammen med meg.»
4. Lek: «Her er det gøy å være.»
5. Rivalisering: «Jeg er flinkere enn deg.»

Eksemplene viser at overføringen bringer terapeuten rett inn til relasjonelle scenarier som befinner seg bak symptomene. I dagens målstyrte virkelighet blir disse fortellingene ikke lenger fanget opp. Barnet blir styrt inn i standardiserte behandlingsopplegg, fremfor å få mulighet til å lære terapeuten om sine uløste dramaer og skjulte drivkrefter. Barnet blir dermed tvunget til å fortsette å bære de anonyme byrdene det har blitt utsatt for, fremfor å få hjelp til å dekode disse.

Farvel til freud?

Det ser i dag ut til at forestillingene knyttet til det komplekse freudianske barnet holder på å bli erstattet av andre forståelsesmåter. Barnet blir mer og mer forstått ut fra økonomiske, genetiske, kognitive, nevrologiske og naturvitenskapelige modeller som ikke tar høyde for barnets mangesidige natur. Vi ser konturene av en barnpsykologi som premissleverandør for en ny ideologi der tilpasning, mestring og kognitiv kontroll settes i sentrum for barnets utvikling. Barnet får stadig mindre tid og rom til å bearbeide sine symptomer i lys av sin komplekse natur. Det store magiske rommet Johan Borgen kalte «barndommens rike», er kanskje allerede forsvunnet i styringsformer, teknologi og opplevelsindustri. Leketerapi holder på å bli en gammeldags terapiform, helt i tråd med dagens retningslinjer der metoder som ikke kan rettferdiggjøre sin eksistens gjennom evidensindikatorer får dårligere kår. Og hvis leken er barnets primære språk, hva skal vi da si om utviklingen som skjer? Har vi glemt

barnets symbolske virkelighet, spesifikke kraft og stemme? Eller holder vi på å installere en ny natur i barnet, der leken ikke lenger er det sentrale språket?

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 51, nummer 11, 2014, side 922-928

TEKST

Per Are Løkke, psykolog i privatpraksis